

VÉRONIQUE MOTTIER

Diskurzuselemzés és az identitás/különbözőség politikája

A politikatudomány keretei között a diszkurzív szemlélet és elemzés egyre nagyobb tudományos tekintélyre tesz szert, ami nagymértékben köszönhető a terület elméleti és empirikus fejlődésének. Először is, a politikaelméleten belül az utóbbi időszakban lezajlott egy teoretikus megújulás, melynek eredményeként mindannyiunk számára egyre világosabbá válik a nyelv és a jelentés, az olvasás és az értelmezés fontossága a politika vizsgálatának minden egyes területén. Másodszor, az elmúlt pár évtizedben maga a politika gyakorlata is jelentősen átalakult. Meggyengültek a hagyományos osztályhűség kötelékei, s az újonnan kiformalódó identitások egyre fontosabbá váltak mind az európai folyamatokban, mind a nemzetközi politika alakulásában. A hidegháborús politikai rezsimek összeomlása és az Európai Unió fejlődése, vagy általánosabban szólva a gazdasági és politikai globalizálódás jelenlegi folyamatai egyaránt hatnak ránk – legyenek ezek nemzeteken belüli vagy nemzetek feletti történések. Mindezek együttesen ahhoz vezetnek, hogy a régi politikai identitások felbomlanak és újak keletkeznek. Az látjuk, hogy a politizálódott etnikai és regionális identitások, vagy a társadalmi-nemi és szexuális öazonosságok ma már kitöltik a politikai tér nagy részét. A változások folyamata olyan kihívást jelentett a tudomány számára, amely átalakította a politika határainak hagyományos értelmezését is.

A világháború utáni politológia, különösképpen az angolszász politikatudomány belefeledkezett a hobbesi politikai „rend” funkcionalista értelmezésébe. A helyzet azonban mostanra radikálisan megváltozott: a hangsúly ma már a politikai változás folyamatainak feltárásán és értelmezésén van. A politika kuta-

tói számára sürgető követelménnyé vált, hogy képesek legyenek fogalmi eszközökkel is megragadni ezeket a jelentős politikai átrendeződéseket. Mivel pedig a diszkurzív valóság kutatóját alapvetően az identitás, a hatalom és a politika közti viszony érdekli, ezért módszerei létfontosságúak lettek a politikatudomány számára is. Ez nem azt jelenti, hogy a politikai részvétel, a képviselő és a legitimitáció (vagy az itt alkalmazott hagyományos kutatási módszerek) jól ismert kérdései kevésbé lennének relevánsak a politikatudomány szempontjából. Azt azonban látnunk kell, hogy a nemzeti és transznacionális politikai változások tanulmányozásának manapság a diskurzuselemzés a leginnovatívabb módja.

Kétségkívül nem mindenki osztja ezt a véleményt, sem a hagyományos politikatudósok, sem a diskurzuselemzők között. A főáramhoz tartozó politikatudósok és diskurzuselemzők viszonyát értetlenség és kölcsönös gyanakvás terheli. A mainstream politológusai, akik funkcionalista, pozitivista és behaviorista politikai kutatásokon nőttek fel, gyakran minősítik a diskurzuselemzést – csakúgy, mint bármilyen más kvalitatív kutatást – „tudománytalannak” és ideológiailag gyanúsnak, mégpedig elméleti bázisuk okán: (poszt)marxizmus, posztstrukturalizmus és (óh, szörnyűségek szörnyűsége) posztmodernizmus. A diskurzuselemzők persze nem maradnak adósak; ők meg a hagyományos módon végzett politikai kutatást marasztalják el, mivel az redukcionista és (óh, szörnyűségek szörnyűsége) pozitivista. Így aztán a diskurzuselemzők az első időkben az intézményesített politikatudomány margójára szorulva végezhettek csak kutatói tevékenységüket. A helyzet azonban mára alapvetően megváltozott: a diskurzuselemzés stabil területe lett az európai politikai kutatás főáramának.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a diskurzuselemzés bármilyen értelemben is homogén terület lenne. Szép számmal vannak itt is különböző irányzatok, sőt a „diskurzuselemzés” kifejezést – meglehetősen pontatlanul és zavart keltő módon – a „szövegelemzés” vagy „tartalomelemzés” szinonimájaként használják. Sokan nevezik a különféle szöveg- és tartalomelemzéseket „diskurzuselemzésnek”, különösen a franciaországi politikatudományi szakirodalomban. Meglehetősen ironikus jelenség, hogy a diskurzus foucault-i felfogása – amely köztudottan túlmegy az elemzés szigorúan szövegszerű értelmezésen – éppen Michel Foucault országában alig-alig tudott elterjedni, szemben az angolszász, az észak-európai vagy akár a holland szakirodalommal.

A diskurzuselemzés leginkább azokkal a kutatásokkal járult hozzá eddig a politikatudomány fejlődéséhez, amelyek egyrészt a politikai identitásról készültek – különös tekintettel a kollektív identitásokra és a politikai mobilizációra –, másrészt a közpolitikai ügyek vizsgálatával. A kollektív identitások politikatudományi vizsgálata általában azokra a konfliktusos cso-

portidentitásokra helyezi a hangsúlyt, amelyek az etnikumhoz, a nyelvhez, a szexualitáshoz és a társadalmi nemhez köthetők. A hagyományos értelmezések hangsúlyozzák ugyan az ilyen csoportidentitások politikai fontosságát, de kimondatlanul is úgy kezelik a politikai önazonosságokat, mintha azok eleve „adottak” lennének, ezért aztán nem is vetik fel az identitás kategóriájának semmilyen problematikáját. Az utóbbi években azonban megszűnt az „eleve létező” politikai identitások létében való kritikátlan hit, és átadta helyét egy olyan szemléletnek, amely azt vizsgálja, hogy a politikai cselekvők hogyan formálják ki és kérdőjelezik meg a politikai önazonosság és „elkülönbözőség” állapotait mind helyi, mind globális szinten. A diszkurzív szemlélet azt hangsúlyozza, hogy az identitás nem valamiféle eleve meglévő „tartalom”, hanem relációk megléte, amely úgy jön létre, hogy az érintett megkülönbözteti magát a hozzá nem tartozóktól (Saussure, 1916).

A diskurzuselemzés játszotta a meghatározó szerepet az „antiesszencialista” felfogás kialakulásában is, amely a politikai identitás és a politika egésze közötti kapcsolat alternatív értelmezését nyújtja. A szemlélet képviselői a nemzeti identitást, a szexualitást, a társadalmi nemet és a faji identitást olyan struktúrájának tekintik, melynek társadalmi és politikai jelentései kontextusfüggőek. Példának okáért a „nemzet” nem valamiféle „adottnak” tekinthető természetes állapot és társadalmi lényegiség, sokkal inkább „elképzelt közösség” (Anderson, 1983), amelyet „narrációk” (Bhabha, 1990), „eredetmondák” (Sommer, 1990) és „kitalált hagyományok” (Hobsbawm, 1983) hoznak létre. Az egyéni és csoportos identitások pedig a diskurzus azon meghatározott formái, amelyek konstituálják az én/mi és a mások közötti hasonlóságokat és különbségeket (Yuval-Davis, 1997: 43.). Plummer megfogalmazásában „az identitások jelölik ki a különbségeket; a különbségek határozzák meg azt, hogy »mások« mik; és »mások« léte segít strukturálni a kultúra, a csoport és az egyén erkölcsi életét” (1995: 19.). A nemzeti identitások tehát diszkurzív valóságok, amelyek a nemzet tagjai és a nemzethez nem tartozók közötti választóvonalat, a „mi” és az „ők” közötti határt jelölik ki. Az ilyen határvonalak döntő fontosságúak a politikai folyamatok szempontjából.

A diskurzuselemzést tehát úgy is fel lehet fogni, hogy olyan kutatás, amely a konstruktivista elméleti meglátásokat az elemzés módszertanilag jól megalapozott keretei közé illeszti. Ha viszont az identitások felépülésének vizsgálatához diszkurzív megközelítést alkalmazunk, ez még nem azt jelenti, hogy csak a szimbolikus identitásépítést tekinthetjük releváns ténynek. Az identitás – legyen az etnikai, nemzeti vagy másmilyen – intézményi gyakorlat is (ideszámítva az állami szakpolitikákat), amely politikai szervezetek működése és mindennapos interakciók révén keletkezik, szerveződik újjá és alakul át.

A diskurzuselemzés foucault-i irányzatai a „diskurzusok” kifejezést nem a „szövegek” szűkre szabott értelmében használják, hanem a kifejezéssel inkább a diskurzusok strukturális rendjeinek „makroszintjére” utalnak (Foucault, 1991), a jelentés tág történelmi rendszereire, amelyek magukban foglalnak minden olyan értelmestek tekintett politikai gyakorlatot (ezeket nevezi ő „diszkurzív gyakorlatoknak”), amelyek viszonylag stabilak hosszabb időszakon át. A diskurzuselemzés foucault-i irányzatának követői azonban hangsúlyozzák, hogy identitás nem csak a jelentések kontextusában keletkezik, hanem az intézményesített hatalmi viszonyokon belül is. A nemzeti identitás, a szexualitás, a társadalmi nem vagy faj körüli diskurzusok nem autonóm rendszerek, hanem azoknak az intézményi állapotoknak és gyakorlatoknak kontextusában működnek, amelyekre támaszkodnak (Mottier, 2000).

A diskurzuselemzők feltárták azokat a társadalmi és politikai identitásokat is, amelyek a specifikus közpolitikákon keresztül artikulálódnak és keletkeznek. Megvizsgálták például azokat a módokat, amelyek a politikai önazonosságokat alakítják ezeken a területeken, különös tekintettel a nyelvhez, az etnikumokhoz, a szexualitáshoz vagy a társadalmi nemhez köthető identitásokra (Evans, 1993; Carver és Mottier, 1998; Mottier, 2000). Például azt, hogy az egyes bevándorlási szabályok milyen típusú határokkal kerítik körbe a nemzeti identitást. Vagy azt, hogy milyen társadalmi-nemi identitásokat eredményeznek a nyugdíjazási és munkanélküliségi politikák. A kortárs nőtudomány [women's studies] különösen sokat tett azért, hogy a politikán belüli nemi egyenlőtlenségek tanulmányozását kiterjessze annak az elemzésére, hogy a társadalmi-nemi identitások hogyan artikulálódnak és keletkeznek az egyes társadalmi szakpolitikák révén (Bacchi, 1999).

Más angolszász, francia, svájci és holland politikai kutatások magát a politikaalakítás folyamatát fogalmazzák meg diszkurzív terminusokban. Hajer (1995) nagyhatású könyve, a *The Politics of Environmental Discourse* [A környezeti diskurzus politikája] nyomán felfoghatjuk a politika diszkurzív cselekedeteinek valóságát olyan közös jelentések létrejöttének, amelyek a politikai aktorok közti interakciók nyomán születnek meg. Mások azt elemzik, hogy az egyes közpolitikai intézkedések mögött milyen diszkurzív események állnak, mind a politizálás mind a politikai döntések szempontjából. (Liften, 1994; Roe, 1994; Stone, 1997; Wagenaar és Hartendorp, 2000).

Fordította Szegedi Gábor

FORRÁS

Discourse Analysis and the Politics of Identity/Difference. *European Political Science*. Vol. 2. 2002. 1: 57–60 p.

IDÉZETT IRODALOM

- Anderson, B (1983): *Immagined Communities*. London, Verso.
- Bacchi, C. L. (1999): *Women, Policy and Politics: The Construction of Political Problems*. London, Sage.
- Bhabha, H. (1990): Narrating the Nation. In Bhabha (ed.): *Nation and Narration*. London, Sage.
- Carver, T. and Mottier, V. eds. (1998): *Politics of Sexuality: Identity, Gender and Citizenship*. London, Routledge.
- Evans, D. (1993): *Sexual Citizenship*. London, Routledge.
- Foucault, M. (1991 [1970]): A diskurzus rendje. Fordította (Romhányi) Török Gábor. *Holmi*, III. évf. 7.: 868–889.
- Hajer, M. A. (1995): *The Politics of Enviromental Discourse*. Oxford, Oxford University Press.
- Hobsbawm, E. (1983): Inventing Traditions, in Hobsbawm, E. and Ranger, T. eds.: *The Inventiion of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Litfin, K. (1994): *Ozone Discourses: Science and Politics in Global Enviromental Cooperation*. New York NY., Columbia University Press.
- Mottier, V. (2000): Narratives of National Identity: Sexuality, Race, and the Swiss „Dream of Order”. *Swiss Journal of Sociology*, 26: 3, 533–588.
- Plummer, K. (1995): *Telling Sexual Stories: Power, Change and social worlds*. London, Routladge.
- Roe, E. (1994): *Narrative Policy Analysis: Theory and Practice*. Durham NC., Duke University Press.
- Saussure, F. de ([1916] 1972): *Cours de linquistice générale*. Paris, Payot.
- Sommer, D. (1990): Irresistible Romance: The Foundational Fictions of Latin America, in Bhabha, H. ed.: *Nation and Narration*., London, Routladge.
- Stone, D. (1997): *Policy Paradox: The Art of the Political Decision Making*. New York NY., W. W. Norton Press.
- Wagenaar, H. and Hartendorp, R. (2000): Oedipus in the Welfare Office: Practice, Discourse and Identity in the Public Administration, in Wagenaar ed.: *Government Institutions: Effects, Changes, and Normative Foundations*. Dordrecht, Kluwer.
- Yuval-Davis, N. (1997): *Gender and Nation*. London, Sage.